

Szövegértelmezés és jelentésalkotás Sylvester János Újszövetség-fordításában

A fukar szó példája

FÜLÖP M. József

ELTE BTK, tanár szakos történész, MA

ORCID: 0009-0004-1835-1404

Textual interpretation and meaning-making in SYLVESTER János's translation of the *New Testament*. The example of the word "fukar"

Abstract | Before SYLVESTER János, the meaning of the word *τελώνης*/publicanus from the Gospel (Mt 9:9) is rendered in Hungarian sources, such as the 1536 translation of the four Gospels by PESTI Gábor, mainly as "manifest sinner" or similar, due to the ecclesiastical interpretation of the text ("Publicani dicebantur qui manifeste peccabant..."). In his 1541 translation of the *New Testament*, financed by NÁDASDY Tamás, SYLVESTER uses the word *fukar*, which is possibly derived from the name of the FUGGER family of Augsburg, and which in other Hungarian and German sources I have analysed refers to professions related to trade or money.

SYLVESTER, who considers the solutions of the previous translators to be inadequate, probably consulted ERASMUS' textual explanations and the general interpretations of contemporary dictionaries (e.g. those of The Calepinus), first and foremost in order to find a solution that was compatible with the tradition of ecclesiastical textual explanations and at the same time modern. The use and connotations of the ambiguous word *fukar*, as well as critical opinions on money-related professions in general and on the activities of the FUGGERS in particular (such as those of LUTHER or of NÁDASDY, SYLVESTER's patron, who knew the FUGGERS' business from the court of the late King Louis II of Buda), may have played a significant role in his decision, for which I have found no parallel in other translators of his time. It is also likely that SYLVESTER's linguistic creativity is expressed in this choice of words.

Keywords | Reformation, SYLVESTER János, Bible translations, ERASMUS, humanism

* Jelen dolgozat a 2017-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán megvédett történelem szakos diplomamunkám egyik fejezetének továbbgondolása. Témavezetőm Várkonyi Gábor habilitált egyetemi docens volt.

A fukar szó használatára néhány glossza irányította rá a figyelmet, amelyet Hans Dernschwam 16. századi könyvgyűjtő és gazdasági szakember jegyzett be Sylvester János *Újszövetség*-fordításába.¹ Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy Sylvester miért, illetve milyen jelentéstartalommal választhatta a *publicanus* (görögül *τελώνης*) magyar megfelelőjéül éppen a fukar szót, amelynek nyomtatott szövegben való használatára pontosan az ő munkája szolgáltatja az első és bő egy évtizedig egyetlen példát. Ehhez először a szakirodalom alapján áttekintést adok a fukar, illetve a német *fucker* szó korabeli jelentéseiről; néhány szöveghelyet magam is megvizsgálok, kiemelve olyan vonatkozásokat, amelyeknek Sylvester szövegértelmezésében is jelentőségük volt vagy lehetett. Ezt követően az újszövetségi *publicanus* szó korábbi magyar fordításait (*Jordánszky-kódex*, *Müncheni kódex*, Pesti Gábor evangéliumfordítása) tekintem át, majd Sylvester munkájára térve bemutatom, hogyan viszonyul ehhez a fordítói hagyományhoz az ő szóválasztása, illetve miként épülhetett be Sylvester értelmezésébe a korabeli szótárakból és bibliakommentárokból szerezhető tudás, illetve az akkori társadalmi viszonyokra irányuló reflexió. Célom tehát egy kommunikációs helyzet részletező bemutatása, amelynek révén minél pontosabban rekonstruálható a fukar szó *egyfajta* használata.

1. A fukar szó etimológiája

A fukar szó a Fugger család nevéből eredhet,² amelynek különböző alakváltozatai az 1520-as évektől kezdve tűnnek föl latin, illetve magyar nyelvű okleveleinkben. Korai példák olvashatók az 1525. évi rákosi és hatvani országgyűlések határozataiban, amelyek az országban tevékenykedő és „az ország kincseit” kimerítő idegenek, köztük a Fuggerék (*Fukkarii*, illetve *Fucarii*) kiutasítását rendelik el.³ A korabeli *személynévi* használatra egyéb latin és magyar nyelvű példákat is találni.⁴ A történeti-etimológi-

1 HERMANN Zsuzsanna, „Hans Dernschwam könyvei között”, *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 4 (1968): 167–177, 174–175. E margináliák elemzése azonban már egy másik dolgozat tárgya.

2 RÉTHEI PRIKKEK Marián, „Fukar”, *Magyar Nyelvőr* 26 (1897): 204–207. Nála korábban: SZARVAS Gábor, „Kérdések és válaszok”, *Magyar Nyelvőr* 21 (1892): 574–578, 574–575. Lásd még CZUCZOR Gergely és FOGARASI János, „Fukar”, in CZUCZOR Gergely és FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, 6 köt., 2:958–959. hasáb (Budapest: Athenaeum, 1862–1874), 959, <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-8444>; illetve GOMBOCZ Zoltán és MELICH János, „Fukar”, in GOMBOCZ Zoltán és MELICH János, *Magyar etymologiai szótár*, 2 köt., 2:535–539. hasáb (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1914–1944).

3 RÉTHEI PRIKKEK, „Fukar”, 205–206. Latinul idézi az 1525. évi IV. törvénycikket, amelyből a fordulat való.

4 SZAMOTA István és ZOLNAI Gyula, „Fukar”, in SZAMOTA István és ZOLNAI Gyula, *Magyar oklevél-szótár*, 279. hasáb (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1902–1906), <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-10162>; SZARVAS Gábor és SIMONYI Zsigmond, „Fukar”, in SZARVAS Gábor és SIMONYI Zsigmond, *Magyar nyelvtörténeti szótár: A legrégebb nyelvmélekektől a nyelvújításig*, 3 köt., 1:1000. hasáb (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1890–1893), <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-10187>; DÖBRENTÉI Gábor, szerk., „LXI. Paizsgyártó Mátyás és Nagy Márton, Nagyszombat országgyűlési követei tudósítják városukat: Posonból (1567. június 10.)”, in *Vegyes tárgyú régi magyar iratok CXIV. számmal: 1540–1600*, szerk. DÖBRENTÉI Gábor, 59–60, *Régi magyar nyelvmélekek* 3/2 (Buda: Magyar Királyi Egyetem, 1842), 60, <http://nbn.urn.hu/>

ai szótár három *köznévi* jelentését ismeri a szónak 16. századból: 1. „város vagy úr jövedelmeinek haszonbérleje, publikánus; Steuerpächter”; 2. „pénzváltó; Geldwechsler”; 3. „kufár, kereskedő”.⁵

Loványi Gyula véleménye szerint ugyanakkor a Fuggerek rövid (1524–1546 közötti) és főként az udvari körökre, valamint a gazdaság némely szegmensére korlátozódó magyarországi szerepvállalása nem lehetett elegendő ahhoz, hogy a családnév köznévvé alakulva a magyar nyelvhasználók körében elterjedhessen: véletlen alaki egybeesésről van tehát szó.⁶ A történeti-etimológiai szótár nem osztja Loványi vélekedését, és a német fucker szó (‘nagykereskedő, uzsorás’) átvételét említi.⁷ Szótáraink több esetben a Fugger családnévhez kapcsolódó negatív konnotációkra is utalnak.⁸

A köznevesülés korai bizonyítékai lehetnek Francesco Marsupini és Brodarics István római magyar követek levelei (1522).⁹ A pontos jelentés a történeti-etimológiai szótár szerint nem következtethető ki a szövegből,¹⁰ ami azonban csak megkötésekkel igaz: ha egyértelmű fordítás nem is adható, annyi világos, hogy olyan személyekről van szó, akik a magyar király megbízásából kifizetik a római követ járandóságát. Mivel Brodarics a fukarok asztaláról beszél, egyfajta pénzváltókról lehet szó. Hans Dernschwam, aki 1525-ben Hans Alber budai Fugger-faktor mellett volt pénztárnok, visszaemlékezésében leírja, hogyan zajlott Budán az ügymenet 1525 tavaszán:

N2L?urn:nbn:hu-73680; WENZEL Gusztáv, *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*, Értekezések a történeti tudományok köréből 10.4 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1882), <http://digilib.mtak.hu/B339/issues/vol10/B3391004.pdf>.

- 5 BENKŐ Loránd, KUBINYI László és PAPP László, „Fukar”, in *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, szerk. BENKŐ Loránd, KUBINYI László és PAPP László, 4 köt., 1:983–984 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967–1984), a továbbiakban: TESZ.
- 6 Érveinek summázata: LOVÁNYI Gyula, „Fukar”, *Magyar Nyelv* 37 (1941): 320–335, 333–334. Lásd még HORVÁTH János, *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete*, 2. kiad. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1957), 154.
- 7 TESZ, 1:984. Vö. GERSTNER Károly és mások, „Fukar”, in *Új magyar etimológiai szótár*, online kiadás, szerk. GERSTNER Károly és mások (Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet–ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2011–2024), <https://uesz.nyttud.hu/index.html?uuiid=b4c3da9f-7c44-1014-a8d2-ae24c20ae-b7e> (szerkesztés alatt).
- 8 TESZ; GERSTNER és mások, „Fukar”. Lásd még TÉGLÁSY Imre, *A nyelv- és irodalomelmélet kezdetei Magyarországon: Sylvester Jánostól Zsámboky Jánosig*, Humanizmus és reformáció 15 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988), 42. Más véleményen van: LOVÁNYI, „Fukar”, 328–329, 332.
- 9 Marsupini: „Ceteris fukaris in urbe agentibus”. TESZ; illetve SZAMOTA és ZOLNAI, „Fukar”. Vesd össze Iványi Béla szövegközlésével: „Ceterum Fukaris in Vrbe agentibus”. IVÁNYI Béla, „Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló-korban: Harmadik és befejező közlemény”, *Magyar Történelmi Társulat*, új folyam, 7, 3. (1906): 321–367, 342 („XXXIII. 1522. augusztus 8. Marsupini Ferencz római magyar követ jelentése II. Lajos királyhoz”). A szótárak által nem említett előfordulások: „prouisionem de aureis [...] mihi in Vrbe a Fukarorum mensa exoluendis” (Marsupininél, lásd IVÁNYI, „Adalékok...”, 341.), illetve „Fukaros mihi satis expensarum daturus” (Brodaricsnál, lásd *uo.*, 343, „XXXIV. 1522. szeptember 1. Róma. Brodarics István pécsi prépost, római magyar követ jelentése II. Lajos királyhoz”). A névmutató (*uo.*, 619) mindhárom locust a Fuggerekre vonatkoztatja.
- 10 A TESZ a három köznévi jelentés bármelyikét lehetségesnek tartja, lásd az 5. jegyzetet. Loványi szócikke szerint az említés személynévi: LOVÁNYI, „Fukar”, 329.

A nápolyi báró [Antonio Giovanni da Burgio pápai nuncius] a pápai pénzek felől kérdezősködött [...] A pápa ugyanis hatvanezer dukátot küldött [...] Lajos királynak, s ezeket megőrzésre kellett átvennünk, váltópénzre felváltanunk és a báró kívánságához képest, az általa adandó nyugtatvány ellenében folyósítanunk.¹¹

A gyöngyösi szótártöredék¹² így fogalmaz: „Campsores: trapezite mensarij, pecunia- rum campsores: Aztalon olwaso: pynsz valto: fwkar”.¹³ A latin példák a kor népszerű latin értelmező szótára, a Calepinus-szótár *campsores* és *trapezite* szócikkeiből valók – a τραπεζα görögül asztalt jelent –, amelyek példamondatai és definíciói valóban a pénz- váltók tevékenységét írják le.¹⁴

A fukar szó a fennmaradt források közül Sylvester János *Újtestamentum*-fordításá- ban (1541) volt először nyomtatva olvasható, ahol is Lévi-Máté, illetve Zakeus foglalko- zását (*publicanus*) jelölte.¹⁵ Heltai Gáspár *Vigasztalo könyvetskéjében* (1553) a fuckar alak szerepel hasonló szöveggörnyezetben, bár Lk 19,2 alapján ’gazdag ember’ jelentésben: „Ez a Zakheus fuckar es fő vforás vala, annakfelötte pogán is vala”.¹⁶

Szerémi György kéziratban maradt emlékiratában (1540-es évek második fele) a szó *fucar/fucari* alakban fordul elő. Alapvetően négy nagyra törő és dúsgazdag emberről tudósít, akik fantasztikus ígéretekkel – palotaépítés, évenkénti rendszeres készpénz- támogatás – próbálják Gritti kormányzót lekenyerezni. Ők itt egy foglalkozáscsoport képviselőiként szerepelnek: „a magyarokon kívül három nép volt a kormányzóval: a

-
- 11 HANS DERNSCHWAM, „A beszercebányai középső-, másként kamaraházra vonatkozó, továbbá a ma- gyar királyságban végbement egyéb események leírásának Hans Dernschwam, a Fugger urak egykori faktora által készített kivonata (1563)”, in HANS DERNSCHWAM, *Erdély – Beszercebánya – Törökországi útinapló*, ford., szerk. TARDY Lajos, 107–133, Bibliotheca historica (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984), 123. Buza János szerint Dernschwam 1568-ig dolgozott az emlékiraton: BUZA János, „Hans Dernschwam 1555. évi számvetése és emlékiratának záró esztendeje”, *Századok* 139 (2005): 1025–1034.
 - 12 A szótártöredéket eltérően datálják: „a magyar glosszák nyelvi anyaguk alapján [...] nem lehetnek fia- talabbak az 1512–1520 közti éveknél”. BERRÁR Jolán és KÁROLY Sándor, szerk., *Régi magyar glosszarium: Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984), 40. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára az 1560-as évek szóhasználatához tekinti forrásnak: TESZ. Melich szerint a szótár „1525–1556 között keletkezett”. MELICH János, „A gyöngyösi latin–magyar szótár-töre- dék”, in *A gyöngyösi latin–magyar szótár-töredék*, szerk., tan. MELICH János, III–XXXV (Budapest: Ma- gyar Tudományos Akadémia, 1898), XXX.
 - 13 MELICH, *A gyöngyösi...*, 3637. bejegyzés. Lásd még BERRÁR és KÁROLY, *Régi magyar glosszarium*, 253.
 - 14 Ambrosius CALEPINUS, *Dictionum latinarum et graecarum interpres* [...] *Cornucopiae vocabulorum* [...] (Venezia: Leonardus Alantsee Viennensis, 1513), 49a és 307b, <https://onb.digital/result/102F1C72>. Lásd még uo., 183b (mensarius). Nem tudni, hogy a töredék szerzői mely kiadást használták.
 - 15 „[V]áros vagy úr jövedelmeinek hasznóbérlője, publikánus; Steuerpächter”. TESZ, 1:984. A modern bib- liafordításokban *vámos*, *vámszedő*.
 - 16 HELTAI Gáspár, *Vigasztalo könyvetske kereszttyeni intessel es tanitassal* (Kolozsvár: Heltai Gáspár, 1553), RMNy 102, N3a, https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_32/. A Szarvas–Simonyi-féle szótár szerint *publicanus*, *dardanarius*, noha a *publicanus*ra az uzsorás utal a mondatban. SZARVAS és SIMONYI, „Fu- kar”; ALBERTUS MOLNAR SZENCIENSIS, *Dictionarium Latinoungaricum* [...] *Item vice versa Dictionarium Ungaricolatinum* (Nürnberg: Elias Hutter, 1604), RMNy 919, K3b (Dardanárii), illetve Gg1b (Publicanus), https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_392-393/.

zsidók, a görögök és az olaszok. E három nép kereskedő [fucari] volt.”¹⁷ Szerémi gyakran megbízhatatlan forrás,¹⁸ ám itt talán mégis hittel érdemlően tudósít arról, hogy a kortársak felületes gazdasági ismeretekkel mit érzékeltek a vagyonos vállalkozók működéséből: *likvid tőkájüket* például ingatlanba fektették vagy politikai szereplők rendelkezésére bocsátották. Tudjuk, hogy a hitelügyletek a Fuggereknek is a portfóliójukba tartoztak (lásd lentebb Luther kritikáját), és gyanítható, hogy a Fuggerek mint a korabeli par excellence „pénzes emberek” nevéből képzett szó inkább valami hasonló, a kereskedelem mai értelmén túlmutató tevékenységet jelölhetett Szeréminél is.

Mindenesetre a pénzváltó (bankár), illetve a *publicanus* mellett a kereskedő volt a fukar harmadik *ismert* korabeli jelentése. A Fuggereket (de vélhetően inkább köznevesült alakról van már szó) az 1542. évi beszercebányai dekrétum XL. artikulusa is más kereskedőkkel együtt említi: „Fuggeri et alii mercatori externi...”,¹⁹ és ilyen értelmű használatra találhatunk például Melius Juhász Péter szentírásfordításában (*Sámuel könyvei* és a *Királyok könyvei*, 1565), amelyben „keresködő fukkarok” szerepelnek.²⁰ Melius Juhász másik munkájában egy helyütt a fukarságot a hamis, uzsoráskodó és a világi élvezetekben elmerülő kereskedők összefüggésében említi,²¹ mintha az a kereskedés valamiféle bűnös formája lenne.

A *fukar* német vonatkozásai miatt álljon itt egy összefoglalás a *fucker* korabeli jelentéseiről is. A német szó egyfelől – a *fuckern* igéből – kisztílv tolvajt, másfelől elsősorban nagybani kereskedőt, de bankárt, pénzváltót (*magnarius*, *negottator*) is jelentett. Az utóbbi három értelemben a Fugger családnévvel hozható összefüggésbe, amelyet a 16.

17 SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról*, ford. ERDÉLYI László és JUHÁSZ László, szerk. SZÉKELY György (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979), 302; SZERÉMI György, *II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1481–1543*, szerk. WENZEL Gusztáv, Monumenta Hungariae historica – Magyar történelmi emlékek, 2. osztály: Írók 1 (Pest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1857), 339, <https://archive.org/details/emlkiratamagya00szer>.

18 Szerémi forrásértékéről újabban lásd CSORBA Dávid, *Mohács – egy „mesemondó” szemével: Emlékezeti rétegek Szerémi György „Epistolá”-jában*, Modus hodiernus 4 (Nyíregyháza: Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2012), 8–41 (a „Forrás, módszer, nézőpont” című fejezet); illetve röviden FARKAS Gábor Farkas, „Szerémi György hitelességének a kérdése”, *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei* 10 (2001): 65–85, 67–68.

19 GOMBOCZ és MELICH, „Fukar”, 2:537. hasáb. A törvény elrendeli, hogy a forgalmazott áruk negyvened részét a királynak adóként megfizessék. Valószínű, hogy „publicanus, tiszt’ jelentésű köznév”-ről van itt szó (uo.).

20 MELIUS JUHÁSZ Péter, *Az ket Samuel könyveinek, es az ket Kirali könyveknek az sido nielvnek igazsagabol, es az igaz es bölcz magiarazók forditasabol igazan valo forditasa magyar nielvre* (Debrecen: Raphael Hoffhalter, 1565), RMNy 205, 151a, <https://oszkdk.oszk.hu/DRJ/3504>. A Szarvas–Simonyi-féle szótár szerint *publicanus*, *dardanarius* (SZARVAS és SIMONYI, „Fukar”; lásd erről a 16. jegyzetet), ez azonban nem illik a Salamon király jövedelmeiről szóló mondatba (1Kir 10,15).

21 MELIUS JUHÁSZ Péter, *Az Szent Ianosnac tött jelenes nec igaz es iras szerint valo magyarazasa prédikatioc szerint a iambor bölcz es tudos emberec irasabol szerzetetet* (Várad: [Raphael Hoffhalter], 1568), RMNy 259, Iii2b–Iii3b, <https://oszkdk.oszk.hu/DRJ/6942>. A „feneratio; wucher” értelmezés (SZARVAS és SIMONYI, „Fukar”) szűknek tűnik. Melius Juhász magyarázatai többször említik a fukarokat: LOVÁNYI, „Fukar”, 332.

század elejétől kezdtek használni ilyen jelentéstartalommal.²² A *fucker* szó jelentése a német szövegekben olykor nem különíthető el a *Wucherer* (uzsorás) szótól.²³

Mivel Sylvester maga is peregrinált Wittenbergben,²⁴ és Luther hatásával a kor gondolkodói esetében amúgy is számolnunk kell,²⁵ vizsgáljunk meg röviden két idevágó idézetet. A *német nemzet keresztény nemességéhez* címzett programadó munkájában (1520) a fényűzést, a kereskedelmet és a *Zinskauf*nak²⁶ nevezett kölcsönügyleteket, illetve az utóbbiakon alapuló mértéktelen gazdagodást bírálva, Luther a Fuckerek és hasonló társaságok megregulázását kezdeményezi:

Valóban, ezzel kapcsolatban a Fuggereknek [den Fuckern] és a velük egyszörű társaságoknak is zabolát kellene tenni a szájukra. Hogyan is volna lehetséges, hogy isteni és jogos dolog legyen, hogy egy ember élete alatt annyi fejedelmi kincs gyűljön egy rakásra? Nem értek a számításhoz. De azt fel nem foghatom, hogyan lehet száz forinttal egy esztendő alatt húszat, sőt egy forinttal egy másikat szerezni; és ezt mind nem a földműve-

-
- 22 Jacob GRIMM és Wilhelm GRIMM, „Fucker”, *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, 32 köt. (Leipzig, 1854–1961), <http://www.woerterbuchnetz.de/DWB?bookref=4,362,30>; Jacob GRIMM és Wilhelm GRIMM, „Fugger”, *uo.*, <http://www.woerterbuchnetz.de/DWB?bookref=4,394,78>.
- 23 Egyesek szerint a magyar fukar alak közvetlenül ebből lenne levezethető. RÉTHEI PRIKKEK, „Fukar”, 205. Lásd még CZUCZOR és FOGARASI, „Fukar”, 2:958. hasáb. Az uzoráról: CSEPREGI Zoltán, „Tulajdon, kamatszédés és uzora Johannes Eck (1515), Martin Luther (1524) és Melius Juhász Péter (1562) műveiben”, *Obeliscus* 1, 1. sz. (2014): 57–64.
- 24 Igaz, nem kora ifúságában. A peregrináció évei döntően meghatározhatták az értelmiségiek későbbi gondolkodását. KECSKEMÉTI Gábor, „Értelmiségi pályák a kora újkori Magyarországon: A tipikus és az egyéni”, in *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoporthatások 5*, szerk. BIRÓ Annamária és BOKA László, 13–30 (Nagyvárad–Budapest: Partium Kiadó–Reciti, 2014), 14, <http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/bblitems/kg2014a.pdf>.
- 25 Sylvester írásából hiányoznak a Lutherre vonatkozó utalások. ÁCS Pál, „A magyar irodalmi nyelv két elmélete: az erasmista és a Balassi-követő”, in ÁCS Pál, „Az idő ósága”: *Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban*, 13–31 (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 24; CSEPREGI Zoltán, *A reformáció nyelve: Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*, Humanizmus és reformáció 34 (Budapest: Balassi Kiadó, 2013), 50, <http://real.mtak.hu/id/eprint/40974>. Sylvester német nyelvtudásáról: BALÁZS János, *Sylvester János és kora* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1958), 118, 258, https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/440699/default/doc_url/sylvester_janos_es_kora.pdf; CSEPREGI, *A reformáció nyelve*, 364; BARTÓK István, „Nem egyéb, hanem magyar poézis”: *Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*, Irodalomtudomány és kritika: Klasszikusok (Budapest: Universitas Kiadó, 2007), 167.
- 26 Uzorás hitelnek vagy egyszerűen kamatszédésnek is fordítják. Martin LUTHER, „A német nemzet keresztény nemességéhez”, ford. MASZNYIK Endre, in Martin LUTHER, *Felelősség az egyházért*, szerk. CSEPREGI Zoltán, FABINYI Tibor és ITTÉS Gábor, 149–232, Luther válogatott művei 2 (Budapest: Luther Kiadó, 2017), 228; illetve HERMANN Zsuzsanna, *Jakob Fugger* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976), 227. Valójában egy jelzálóalapú és a hitelezőnek éves járadékjövendelmet biztosító kölcsönügyletről van szó, amelyre nem vonatkozott a kamatszédés (uzsora) egyházi tilalma. Thomas KAUFMANN, *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung*, unveränderte Studienausgabe, Kommentare zu Schriften Luthers 3 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), 488, doi: [10.1628/978-3-16-154576-4](https://doi.org/10.1628/978-3-16-154576-4), további szakirodalommal.

lésből vagy az állattenyésztésből, mert a vagyon nem emberi elmésségnek, hanem Isten áldásának eredménye.²⁷

Luther érvelésével kimondatlanul ahhoz a görög–római gyökerű felfogáshoz csatlakozik, hogy a mezőgazdaság kívánatos, a kereskedelem, különösen pedig a kamatszédés, mondjuk így, problémás gazdasági tevékenység.²⁸ *Teológusként* megfogalmazott véleményével Luther ugyan csupán azt tartja kárhóztatni valónak a kereskedelemben, „amiről látszik, hogy gonosz és megbotránkoztató”, állásfoglalásában ugyanakkor alapvető elutasítás érződik.²⁹

A példa – a magyaroknál talán jobban – megmutatja a szó lehetséges jelentésalakulását: a jól ismert családnév szinekdoché révén egy egész foglalkozáscsoport jelölőjévé válik. A Fugger/fucker áthallás pedig – már ha utóbbinak ténylegesen volt ekkoriban tolvaj jelentése – lehetővé teszi, hogy vele eleve pejoratíván nevezzék meg a szöveggörnyezet által egyértelműsített ellenfelet.³⁰ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Luther, konkrétan az augsburgi Fugger családról írva, több helyen a Focker alakot használja.³¹ Szólhat ez érvként a fenti szójáték mellett, de az is kifejeződik benne, hogy Luther olykor különbséget tett a családnév és a foglalkozásnév között. A szövegösszefüggés alapján mindenesetre bizonyos, hogy az idézett helyen konkrétan a Fugger családról van szó.³²

Luther egy 1534-es levelében ugyancsak a Fucker (a weimari kiadás szerint viszont Fugger) alakot használja akkor, amikor nem konkrét személyekről, hanem mesterséget űzőkről mond véleményt. Istent jó és kegyes kereskedőhöz (*Kauffman, Hendler*) hasonlítja, aki a földi fuckereknél és kereskedőknél (*Hendler*) „olcsóbban ad, és barátságos módon kölcsönöz”.³³ Ha e három szó szövegbeli pontos jelentését megállapítani nem is egyszerű, az mégis jól látszik, hogy két tevékenység kapcsolódik össze bennük: az

27 LUTHER, „A német nemzet...”, 228–229; Weimarer Ausgabe (a továbbiakban WA) 6, 466,31–37.

28 Lásd KAUFMANN, *An den christlichen Adel...*, 492. ARISTOTELÉS, *Politika*, 1.1258a–1258b; CICERO, *De officiis*, 1.150–151. A római kori szövegekhez lásd SÁRY Pál, „A mezőgazdasági munka erkölcsi elismerése az ókori Rómában”, *Miskolci Jogi Szemle* 12, 2. különszám (2017): 519–525.

29 LUTHER, „A német nemzet...”, 229. A mondatot Masznyik Endrétől eltérően értelmezem és fordítom („Ich als ein Theologus hab nit mehr dran zustraffen, den das boße, ergerlich ansehen”, WA 6, 467,38–39).

30 Ugyanitt „hazai rablók[ról], a selyem- és bársonyszatócsok[ról]” is ír: uo., 228.

31 „dē Focker zu Auspurg [sic!]”, „das der Focker seine beyde, vnd nu eynigen handel auch yemanth vortsetzt, odder vorkaufft.” Martinus LUTHER, *An den Christlichen Adel deutscher Nation von des Christlichen standes besserung* ([Leipzig: Valentin Schumann], 1520), D1b, <https://onb.digital/result/10B251D9>; WA 6, 426,28 és 427,2–3. LUTHER, „A német nemzet...”, 181–182. Hasonlóképpen egy 1541-es vitairatában (Wider Hans Worst): „den Fockern”. WA 51, 540,6–8. (A címben is *Worst* szerepel *Wurst* helyett.) Martin LUTHER, „Hurka Gyurka ellen”, in LUTHER, *Felelősség az egyházért*, 675–736, 718. A focker/fokker stb. más nyelvű forrásokból is ismert, lásd GRIMM és GRIMM, „Fugger”; TESZ.

32 Kaufmann is így értelmezi: KAUFMANN, *An den christlichen Adel...* (2016), 490–493.

33 Martin LUTHER, „Trostschrift D. M. L. an Caspar Müller, Mansfeldischen Cantzler in seiner Krankheit”, in Conradus PORTA, *Pastorale Lutheri das ist: Nützlicher vnd nötiger Vnterricht von dem fürnemsten Stücken zum heiligen Ministerio gehörig, gemehret und gebessert samt Vorrede Hieronymi Mencilii*, 336b–337b (Eißleben: Hen. Grosse, 1586), 337a, <https://onb.digital/result/10B2A8DA>. Lásd ehhez: WA Briefwechsel 7, 118,25–29.

egyik az adásvétel (*verkaufen, geben*), a másik a kölcsönadás és kamatfölszámítás (*borgen, Zinse aufflegen*).

A fejezetben fölserolt magyarországi és német példák alapján a kortársak a fucker, illetve fucker szavakról alapvetően valamely sok pénzzel dolgozó, illetve abból meggazdagodott emberre asszociálhattak, ilyen jelentések mindkét nyelvterületen ismertek. A szó leggyakoribb értelme a kereskedő lehetett – a Fuggerek ennek voltak tipikus képviselői –, de az akár több tevékenységre is vonatkozhatott, mint ahányat a fennmaradt példákból ismerünk. A tulajdonnévi és a köznévi használat olykor összemósódott, és feltételezhetjük, hogy a különböző köznévi jelentések között sem tettek mindig különbséget, mint ahogy a kapitalizmus korai szakaszában a „pénzes foglalkozások” sem váltak el élesen egymástól. A szó használata ennek megfelelően rugalmas lehetett. Német nyelvterületről ismert a szó uzorás (*Wucherer*) értelmű jelentése. E szó az egyébként szász anyanyelvű Heltai Gáspár *Vigasztalo könyvetskéjében* a fucker közvetlen szövegkörnyezetében – és éppen a *publicanus* fordításaként – tűnik fel. Az újszövetségi *publicanus* alakjához köthető használat viszont egyedül Sylvester *Újszövetség*-fordításában fordul elő. Ebben az esetben tehát valószínűleg itthoni fejleményről van szó.³⁴

2. A bibliai szöveghagyomány és a *publicanus* szó fordítói interpretációi

Az evangélium görög eredetijében a *τελώναι* (Sylvesternél fuckarok) és az ezzel egy tőről fakadó *τελώνιον* (a fuckarok asztala, vagyis Lévi-Máté munkahelye) szó szerepel. Ezek megfelelői a *Vulgatában* a *publicani* és a (görög eredetű) *telonium*.³⁵ A latin *publicanus* terminus egyébként pontatlanul adja vissza az eredeti görög jelentést. Az evangéliumokban szereplő *τελώνης* szó ugyanis a kivitt és behozott árukra kivetett vámok (*portoria*) beszédéséért felelős *portitorok*ra vonatkozott. Ők alacsony beosztású alkalmazottak voltak, szemben a római elithez tartozó *publicanus*okkal, akik közvetlenül az államtól bérelték ki az adó- és járulékjövedelmek behajtásának jogát a provinciákban. A behajtói piramis alján állva a *portitorok*nak volt közvetlen kapcsolatuk a megvámoltakkal, így elsősorban rajtuk csapódott le azok utálata, akik Júdeában ráadásul a római elnyomás eszközét is látták bennük.³⁶ Ez pedig kihatott az *Újszövetség* szóhasználatára is. Míg a *publicanus* szó eredetileg pusztán foglalkozást jelölt különféle lehetséges (a

34 Németül *eyn zolner* (vámos): Ambrosius CALEPINUS, „Publicanos”, in Ambrosius CALEPINUS, *Pentaglottos, hoc est, quinque linguis, nempe Latina, Graeca, Germanica, Flandrica, & Gallica constans* [...], Xx6a (Antwerpen: Ægidius Copenius Diesth, 1546), Xx6a, https://archive.org/details/bub_gb_uK5BAAAAcAAJ/page/n1124/mode/1up (akárcsak Luther bibliafordításában).

35 Már Szent Jeromos előtt is, lásd „Codex Bezae Cantabrigiensis”, é. n., Cambridge University Library, MS Nn.2.41, 26r és másutt, <http://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-NN-00002-00041/1>.

36 A *publicanusokról* az *Újszövetség* összefüggésében lásd James STRONG és John McCLINTOCK, „Publican”, in James STRONG és John McCLINTOCK, *McClintock and Strong Biblical Cyclopedia*, <https://www.biblicalcyclopedia.com/P/publican.html>; illetve általában August PAULY, Konrat ZIEGLER és Walther SONTHEIMER, szerk., *Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike; auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, 5 köt. (München: Dt. Taschenbuch-Verl, 2007), 4:1071. hasáb (Portior) és 4:1235–1236. hasáb (Publicani).

források alapján sokszor negatív) konnotációkkal, addig a *τελώνης* az evangéliumokban lényegében a bűnös színönimájaként fordul elő – igaz, egyúttal a bűnbánatról és a megbocsátásról szóló példázatok visszatérő pozitív figurája is lesz.³⁷

Az Erasmus-féle latin *Újszövetségből* dolgozó Pesti Gábor a négy evangéliumot tartalmazó munkájában a *teloniumot* vámnak fordítja, Lévi-Mátét viszont *nyilvánvaló bűnös*ként említi.³⁸ Pesti e szóválasztásával hagyományt követ. A *Biblia* számos könyvének magyar fordítását tartalmazó *Jordánszky-kódex* szóhasználatában a *publicanus* magyar megfelelője a nyilvánvaló bűnös (10) vagy a vámos (7), a nyilvánvaló bűnös pedig a *peccator* (4), illetve egy esetben egyszerűen az *alius* (a fordító értelmezésében egyéb nyilvánvaló bűnös) magyarításaként is szerepel.³⁹ Pestinek nem kellett ismernie e kéziratot – az egyezés adódhat a szóbeli hagyományból, de természetesen mára feladásra került kézirat(ok)ból is.⁴⁰ A *Müncheni kódexben* a *publicanusok* mint „jeles bűnös művelkedetbeliek”, „jeles bűnösök” vagy „jelenváló bűnös művelkedetbeliek” szerepelnek.⁴¹ A *teloniumot* mindkét fordítás vámnak, illetve a *Jordánszky-kódex* egyszer vámháznak nevezi.

A kódexek kiadásai ugyan kevés segítséget adnak az értelmezéshez, egy másik korabeli forrás azonban kellő magyarázattal szolgál.⁴² A *Budapesti kódex*ként ismert prédikációgyűjteményben a Lk 15,1 verséhez fűzött glosszában ugyanis a „niluan ualo es binesekh” szavak szerepelnek,⁴³ és ugyanitt egy terjedelmesebb sorközi latin glossza is olvasható:

37 „Publicani et peccatores”, „publicani et meretrices”, „ceteri hominum raptores iniusti adulteri vel ut etiam hic publicanus”, „Deus propitius esto mihi peccatori” – néhány példa az evangéliumokból. Bűnbánatukhoz lásd például Mt 21,31–32.

38 Példa a vámhöz: Mt 9,9. Gabriel Pannonius PESTHINUS, ford., *Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata* [...] *Wy Testamentum magyar nyeluen* (Wien: Joannes Singrenius, 1536), 16a, <https://onb.digital/result/1028AB7D>. A nyilvánvaló bűnöshöz: uo., A8b; 16b (Mt 9,11).

39 TOLDY Ferencz, szerk., *A Jordánszky-kódex bibliafordítása*, Régi magyar nyelvemlékek 5 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1888), <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-73742>. Hasonmás kiadása: LÁZS Sándor, szerk., tan., *A Jordánszky-kódex: Magyar nyelvű bibliafordítás a XVI. század elejéről 1516–1519* (Budapest: Helikon Kiadó, 1984). A latin kifejezésekhez a *Vulgata* szövegét vizsgáltam, tekintetbe véve az *ethnicus* és a *telonium* szavak előfordulását is.

40 HUBERT Ildikó, „Pesti Gábor, az evangéliumok magyarra fordítója”, in HUBERT Ildikó, *Arcok és művek a magyar múltból: Tanulmányok, 7–25* (Budapest–Pápa: Jókai Mór Városi Könyvtár, 2005), 16–17.

41 SZABÓ T. Ádám, szerk., *Müncheni kódex [1466]: A négy evangélium szövege és szótára* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1985), <http://mek.oszk.hu/07000/07013/>; NYÍRI Antal, szerk., *A müncheni kódex 1466-ból, Codices Hungarici 7* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), <https://mek.oszk.hu/08800/08897>.

42 A korábban említett szövegkiadások mellett lásd még LÁZS Sándor, *Utószó és szómagyarázatok a Jordánszky-kódex olvasatához*, in LÁZS, *A Jordánszky-kódex*, kisérfűzet; JÁSZAY Pál, „Tatrosi másolatban lévő elavult szavak, szókötések, sajtáságok”, in *A' négy evangéliomiró 1437–1441 közötti fordításának tatrosi másolata 1466-ból*, szerk. DÖBRENTEI Gábor, 267–366, Régi magyar nyelvemlékek 3/1 (Buda: Magyar Királyi Egyetem, 1842), <https://mek.oszk.hu/07900/07908>; NYÍRI Antal, szerk., *A Müncheni Kódex magyar–latin szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993); KARDOS Tibor, *A Huszita Biblia keletkezése*, A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 82 (Budapest: Akadémiai Nyomda, 1953).

43 SZILÁDY Áron, szerk., *Sermones Dominicales: Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex*, 2 köt. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1910), 2:484, <http://real-eod.mtak.hu/id/eprint/4236>; Cod. Lat. 98 [Sermones dominicales], 1451, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, 190v, <https://edit.elte>.

*Publicanus*oknak azokat nevezték, akik nyíltan [manifeste] vétkeztek, különösképpen azokat, akik állami jövedelmeket [publica vectigalia] (azaz adókat) hajtottak be vagy vettek bérbe, vagy bűnös úton hajhásztak világi javakat, bűnösöknek [peccatores] pedig azokat, akik titokban [occulte] vétkeztek, stb.⁴⁴

Ugyanez lehetett a *Müncheni kódex*ben szereplő jeles, illetve jelenvaló bűnös művelkedetbéli jelentése is, a glosszabelihez hasonló értelmezése pedig számos egyházi szerzőtől ismert.⁴⁵

Mivel Lk 15,1 egy vasárnapi prédikáció témájául szolgáló evangéliumi szakaszban szerepel,⁴⁶ akkoriban a nyilvánvaló (vagy jeles) bűnös alak lehetett a *publicanus* szokásos magyar megfelelője. Emellett szól az is, hogy a „niluan ualo es binesekh” fordulat bekerült a magyar glosszák közé. Pesti tehát megőrizte a hívek számára ismert fordulatot.

Láthatjuk, hogy a magyar fordításokban feltűnő alakok a vámos kivételével hangsúlyozzák a *publicanus*ok bűnösségét. E megfelelők viszont valójában nem is fordítások, hanem inkább körülírások.⁴⁷ Emiatt felvetül az a kérdés, hogy létezett-e egyáltalán az eredetinek megfeleltethető korabeli magyar szó. Úgy vélem, hogy a Pesti Gábor fordítását biztosan,⁴⁸ a *Müncheni* és a *Jordánszky-kódexet* pedig feltehetően ismerő Sylvester⁴⁹ szóválasztása a fordítói hagyomány, a pontos interpretáció és a rendelkezésre álló szókincs összefüggésében is vizsgálandó. A vizsgálat során nem támaszkodhatunk Sylvester saját szómagyarázataira,⁵⁰ mert azokban a *publicanus* értelmezésével nem foglalkozott. Fordítói intencióinak megismeréséhez tehát más forrásokat kell keresnünk.

hu/xmlui/handle/10831/30514. A kódexről lásd még BERRÁR és KÁROLY, *Régi magyar glosszarium*, 44; TARNAI Andor, „A Budapest–Németújvári Sermones Dominicales: Vázlat”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 87 (1983): 23–31.

- 44 SZILÁDY, *Sermones Dominicales*, 2:484. Egy másik latin glossza ugyanitt a *publicanit* nyilvános bűnösnek („i. e. publici peccatores”), a *peccatores* pedig titkosnak (mármint bűnösnek – „sp. occulti”) magyarázza.
- 45 Néhány példa a *Patrologia Latina*ból: ANSELMUS LAUDUNENSIS, *Ennarrationes in Matthaum*, 162, 1330C; PHILIPPUS DE HARVENG, *De damnatione Salomonis*, 203, 0647A; Auctores varii 095, *Homiliae de tempore*, 95, 1264D, 1376B. Némiképp eltérően már Tertullianusnál is: „alios ex officio peccatores id est publicanos” (*Liber De Pudicitia* IX, 7).
- 46 Az evangéliumi szakaszt az úrnapi utáni 3. vasárnapon olvasták fel. PESTHINUS, *Nouum Testamentum...*, 155a lap széljegyzete (az evangélium szövege mellett); valamint uo., 240a (az ünnepnap evangéliumi szakaszok felsorolása).
- 47 KARDOS, *A Huszita Biblia...*, 57.
- 48 Sylvester levele Nádasdy Tamásnak (1538. ápr. 23.), in BALÁZS, *Sylvester János és kora*, 245; SZILÁDY Áron, szerk., *XVI. századbeli magyar költők művei 1, 1527–1546*, Régi magyar költők tára 2 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1880), 489–491, <https://mek.oszk.hu/04700/04758>.
- 49 BALÁZS, *Sylvester János és kora*, 257–259; VARJAS Béla, [Kísérőtanulmány], in SYLVESTER János, *Új testamentum magyar nyelven: Újszigeet, 1541*, szerk., tan. VARJAS Béla, 7–44, hasonmás kiadás, Bibliotheca Hungarica antiqua 1 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1960), 18, <https://mek.oszk.hu/06900/06987>; KNIEZSA István, *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Nyelvészeti tanulmányok 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 12. Varjas elveti, hogy a *Müncheni kódex* egy ideig Nádasdy Tamás, vagyis Sylvester mentora birtokában lett volna: VARJAS, [Kísérőtanulmány], 19–20; Julius FARKAS, szerk., *Der Münchener Kodex* (Wiesbaden: Harrassowitz, 1958).
- 50 SYLVESTER János, ford., *Uy Testamentom Maĝar nelweñ* (Újszigeet: Abádi Benedek, 1541), RMNy 49, Zz2b–BB3b, <http://oszkdk.oszk.hu/DRJ/10161>. A jegyzetekről: BALÁZS, *Sylvester János és kora*, 272–294.

3. Kísérlet Sylvester szövélasztásának magyarázatára

A vizsgálathoz olyan műveket választottam, amelyeket Sylvester bizonyíthatóan használt vagy feltehetően használhatott a fordítás során: így a számára referenciaszövegként szolgáló Erasmus-féle, latin nyelvű *Újszövetség*-kiadás második kötetét, az *Annotationes in Nouum Testamentum* című munkát (1516),⁵¹ valamint ugyancsak Erasmusnak a négy evangéliumot magyarázó parafrázisait (1517–1524), amelyeket Sylvester azért követett, „quod in his purior synceriorque tractetur Theologia.”⁵² Két népszerű korabeli szótárról, a Calepinusról és a Dasypodiusról ugyan nem tudni, hogy dolgozott-e velük, ám elterjedtségük miatt számolhatunk ezzel a lehetőséggel.

Első példának lássuk a *telonium* szót: erről Erasmus – Mk 2,14-et kommentálva – azt írja az *Annotationes*ben, hogy az „a publicanusok asztala vagy helye, ahol vámot [*uectigal* – adót is jelenthet] szednek.”⁵³ Sylvester pedig – a *mensa publicanira* rímelő – fukarok asztalát ír a fordításba. Ambrosius Calepinus szótára hasonlóan fogalmaz: „a publicanusok asztala, ahol vámot [*uectigal*] szednek.”⁵⁴ Petrus Dasypodius latin–német szótára a *telos* szócikkben ezt írja: „Teloneum [...] vámasztal”.⁵⁵ Úgy látszik tehát, hogy

51 BALÁZS, *Sylvester János és kora*, 249–250. Nádasdy Tamásnak 1547. szeptember 26-án Bécsből írott levelében hivatkozik rá. SZALAY József, „Az ujszigeti nyomda: Sylvester és Új testamentoma. Abádi Benedek. Szegedi Lajos”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 3 (1893): 88–98, 96–98 (a hivatkozás helye: 97); KLANICZAY Tibor, szerk., *Janus Pannonius: Magyarországi humanisták* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982), 736–740. Szakirodalom: BARTÓK, „Nem egyéb...”, 160; BARTÓK István, „Nem tudom, mitsoda madár»: Sylvester János *Újszövetség*-fordításának utóéletéből”, in *Biblia Hungarica philologica: Magyarországi bibliák a filológiai tudományokban*, szerk. HELTAI János, 43–53, A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei 3 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2009), 43; BALÁZS, *Sylvester János és kora*, 263–270.

52 SYLVESTER, *Uy Testamentom...*, Sylvester előszava, a 2. számozatlan lap rectóján (a hivatkozott példányban a kézzel számozott IIIa lap); BALÁZS, *Sylvester János és kora*, 242–243. Az előszó magyar fordításban: SYLVESTER János, „Újtestamentum magyar nyelven [...]”, ford. LÁZÁR István Dávid, in ZVARA Edina, „Az keresztény olvasóknak”: *Magyar nyelvű bibliafordítások és -kiadások előszavai és ajánlásai a 16–17. századból*, 46–49, Régi magyar könyvtár: Források 14 (Budapest: Balassi Kiadó, 2003). Példák arra vonatkozóan, hogy Sylvester mennyire törekedett beépíteni saját fordításába Erasmus magyarázatait: KRÄHLING Edit, „Az eredeti és a fordítás viszonya Sylvester János magyar Új Testamentumában”, in *Pietas non sola Romana: studia memoriae Stephani Borzsák dedicata*, szerk. CZEGLÉDY Anita és mások, 820–830 (Budapest: Typotex–Eötvös Collegium, 2010).

53 Desiderius ERASMUS, *Annotationes in Nouum Testamentum (Pars Prima)*, szerk. P. E. HOVINGH, Opera Omnia Desiderii Erasmi Roterodami 6/5 (Amsterdam: Elsevier, 2000), 366, <http://www.oopen.org/record/357503>. Erasmus parafrázisaiban nem találtam erre vonatkozó magyarázatot.

54 CALEPINUS, *Dictionum latinarum...*, 298b. A szótárát 1502-ben adták ki először. Tartalmában és szerkezetében majd csak Sylvester *Újtestamentum*-fordításának megjelenése után következett be lényegi változás. IMRE Mihály, „Kortárs lexikográfiai elméletek érvényesülése Szenci Molnár Albert szótárkiadásában”, in *Dictionarium 1604: Szenci Molnár Albert szótára – Das Wörterbuch von Albert Molnár*, szerk. SZABÓ András, 30–93, Libri de libris (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Osiris Kiadó, 2007), 30–31. Egy 1542-es bázeli kiadás például minimális eltéréssel ugyanezt a meghatározás tartalmazza: Ambrosius CALEPINUS, *Dictionarium Latinæ Linguæ* (Basel, 1542), yyy2b, <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb10147541-1>. Az egyes kiadásokról: Albert LABARRE, *Bibliographie du Dictionarium d’Ambrogio Calepino (1502–1779)*, Bibliotheca Bibliographica Aureliana 26 (Baden-Baden: Koerner, 1975).

55 Petrus DASYPODIUS, *Dictionarivm Voces Propemodvm Vniversas in autoribus latinæ linguæ probatis, ac uulgò receptis occurrentes Germanicè explicans, pro iuuentute Germanica primum in literis Tyrocinium faci-*

Sylvester Erasmus jegyzeteivel – vagy a Calepinusszal is – egyetértésben döntött úgy, hogy a vám nem adja vissza pontosan az eredeti szöveg tartalmát, és inkább új szót keres a τελώνιον/telonium fordítására.⁵⁶ A *Fukarorum mensa* kifejezést (9. jegyzet) – valószínűleg a pénzváltókra – használták II. Lajos udvarában, így azt patrónusa, Nádasdy Tamás környezetében akár Sylvester is ismerhette.⁵⁷

És mit írnak a fenti szerzők magukról a *publicanusokról*? Dasypodius a *publicus* szóikkben ezt: „Publicanus, aki a közösségtől vámot bérel, vagy valami mást, ami a köze.”⁵⁸ Calepinus ókori auktorokra alapozza tudását:

Publicanusoknak azokat nevezték a régiek, akik az adójövedelmeket és a római nép más behajtandó jövedelmeit bizonyos meghatározott áron bérbe vették, és akiket a köznyelv datariusoknak mond. Tudvalevő, hogy az ő rendjük, mind számukat tekintve igen jelentős, mind személyes tekintélyüket nézve igen hatalmas volt. Cice. pro Plan. A római lovagok virága, közösségünk dísz, államunk erőssége – mindezt megtalálni az adóbérlők rendjében. Ulpia. A publicanusok azok, akik állami jövedelmek hasznélvezetét bírják. Ugyanis innen van a nevük. És mindenkit, aki a kincstártól valamit bérbe vesz, jogosan neveznek publicanusnak.⁵⁹

Erasmus az evangéliumokhoz írt parafrázisaiban több helyen is foglalkozik a *publicanusokkal*. „Az ilyenfajta embereknek pedig, mivel a piszkos haszonszerzés és az erőszakos rablás mesterségét gyakorolják, sok szempontból rossz a hírük, különösen a zsidóknál⁶⁰ – írja Mt 9,9-et magyarázva. Máté elhívásával kapcsolatban (Mk 2,14–15) pedig ezt olvashatjuk nála:

ente, fideliter & magno labore iam recens concinnatum (Strasbourg: Rihelius, 1535), Ff4b, <http://diglib.hab.de/drucke/n-77-4f-helmst-2/start.htm?image=00425>. A szótárról lásd IMRE, „Kortárs lexikográfiai...”, 52–67.

56 Elképzelhető, hogy a vámot Sylvester – eldöntvén, hogy a τελώνης szót nem vámosnak fordítja – a görög szöveg mintájára cserélte le, ahol is a τελώνης és a τελώνιον alakilag is összefügg egymással. Hasonlóan szövegű fordításra találni példát a tékozló fiúról szóló példabeszédben, amelyben Sylvester is különböző szavakkal adja vissza az apai vagonra használt két szót. BALÁZS, *Sylvester János és kora*, 254–255.

57 Nádasdy II. Lajos idején a királyi kancellária munkatársa, Szalkai László esztergomi érsek és főkancléllár titkára is volt. Az udvar képviselőjében 1525-ben részt vett a Fugger-vagyon konfiskálásában (DERNSCHWAM, „A besztercebányai...”, 123.), és közeli barátságot ápolott a Fukarok asztaláról levelező Brodariccsal. V. KOVÁCS Sándor, „Humanista levelek, levélíró humanisták”, in V. Kovács Sándor, *Eszmetörténet és régi magyar irodalom: Tanulmányok*, 259–313, Elvek és utak (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1987), 297.

58 DASYPODIUS, *Dictionarivm...*, X1b, <http://diglib.hab.de/drucke/n-77-4f-helmst-2/start.htm?image=00356>.

59 CALEPINUS, *Dictionum latinorum...*, 248b. A Cicerótól vett idézet (*Pro Plancio*, IX, [23]): Marcus Tullius CICERO, *Összes perbeszédei*, ford. NÓTÁRI Tamás (Szeged: Lectum, 2010), 960. Az Ulpianus-idézet Iustiniánus császár *Digestájából* való: Dig. 39.4.1.1.

60 Desiderius ERASMUS Roterodamus, *Paraphrases in Novum Testamentum [...]*, szerk. Jean LE CLERC, reprographischer Nachdruck der Ausgabe Leiden 1706, Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia emendatiora et auctiora 7 (Hildesheim: Olms, 1962), 53. hasáb. Az idézetet összevettem egy 1522–1524 között megjelent kiadás szövegével: Desiderius ERASMUS Roterodamus, *Paraphrasis in evangelium Mat-*

És a tó partján járva, [Jézus] elhaladt egy úgynevezett *teloneum* mellett, amelynél azok szoktak ülni, akik az arra utazóktól vámot szednek. Ott meglátott egy bizonyos Lévinek is nevezett Mátét, Alfeus fiát, aki *teloneum*nál ült. Ugyanis *publicanus* volt. Ezt a népséget, bár mindenhol gyűlölik őket az emberek, mégis kiváltképpen a zsidók tartották utálatosnak. Ugyanis igazságtalan áron megváltanak egy hivatalt [munus] a fejedelemtől, és emiatt, hogy minél több hasznot húzzanak, csaknem kíméletlenül megszarolnak mindenkit, és utálatos módon nehézséget okoznak a hajósoknak és az utazóknak, akiket némely esetben amúgy is elég kellemetlenség ér. A zsidók között viszont sokan voltak olyanok, akik tagadták, hogy világi császárnak, fejedelemnek és bálványimádóknak kelljen adót fizetnie az Istennek szentelt zsidó népnek. Innét van az, hogy a *publicanus*okat, akik a császártól kapott feladatból uzsorás mesterséget csináltak [Cæsaris negotium ad qæs-tum usurarium agebant], hevesen kárhoztatták.⁶¹

Erasmus éppen emiatt még a béna meggyógyításánál is csodálatosabbnak tartja Máté megtérését: „Mert elhíheted nekem, hogy micsoda bénaságtól szenved az, akinek a lelke hozzánt a pénzzel való állandó foglalatосkodáshoz: nincs is homályosabb dolog a *publicanus*ok szövevényes pénzügyeinél [perplexæ publicanorum rationes].”⁶²

Erasmus tehát, az evangélium nézőpontjára reflektálva, mindenekelőtt pálcát tör a *publicanus*ok felett. Gondolatmente több elemében emlékeztet arra, amit Luther közel egy időben keletkezett művében éppen a Fuggerekkel nevesített kereskedők-hitelezők tevékenységével kapcsolatban olvashattunk korábban: működésük nemcsak hogy káros a társadalomra, hanem a nagymértékű nyereségszerzés és gazdagodás erkölcsileg is elítélendő, ráadásul annak pénzügyi-gazdasági háttere is átláthatatlan. A *vectigaliák* bérletéből, illetve Luthernél a drága holmik kereskedeleméből és a hitelezésből származó profit azért (is) elfogadhatatlan, mert meghaladja az istennek tetsző és a törvényes mértéket. Föltételezhető, hogy – Lutherhez hasonlóan – bíráló megjegyzéseivel Erasmus saját kortársait intette. (Nem ok nélkül fogalmaz úgy, hogy a *publicanus*okat *mindenütt* gyűlölik.) Ez a társadalomkritikai él erőteljesebben érződik az *Annotationes* című munka egyik kommentárjában (Mt 5,46):

Τελῶνται, vagyis azok, „akik adójövedelmeket [uectigalia] vesznek bérbe”, és ezért hasonbérőknak hívják őket. Ez a népség meg volt vetve egykor a zsidóknál, most pedig a keresztényeknél különösen meg van becsülve. De ezen nincs mit csodálkozni, mivel a kalmárok [institores] [B] és a pénzváltók [mensarii], [A] akiket sem Aristotelés, sem Cicero nem lát szívesen a megbecsült polgárok között, szinte mindenkinél többet érnek [C] e két állam előkelői előtt.⁶³

thæi [...] (Basel: Joannes Frobenius, 1522), 66, <http://data.onb.ac.at/rep/103202A>. Eltérést itt és a *Parafrázisokból* vett többi idézet esetében sem találtam.

61 ERASMUS, *Paraphrases in Novum Testamentum*, 174. hasáb; vö. Desiderius ERASMUS Roterodamus, *In evangelium Marci paraphrasis* [...] (Basel: Joannes Frobenius, 1524), 34, <http://data.onb.ac.at/rep/10320288>.

62 ERASMUS, *Paraphrases in Novum Testamentum*, 175. hasáb; vö. ERASMUS, *In evangelium Marci...*, 34.

63 ERASMUS, *Annotationes in Nouum Testamentum*, 148–149 (923–927. sor). A különböző szövegkiadások betűjelei: A: *Annotationes*, ed. pr., Basil., 10. Frobenius, mense Februario 1516. B: *Annotationes*, ed. Basil.,

Erasmus tehát definíciójában kitér a foglalkozás ellentmondásos megítélésére. Utóbbi annyira lényegesnek tartja, hogy az *Annotationes* tárgymutatójában ezt tünteti fel: „A publicanusok a zsidóknál megvetettek, minálunk megbecsültek.”⁶⁴

Figyeljük meg, hogy e definíció a *publicanus*okat társadalmi szerepük alapján a kalmarok és „bankárok” társaságába utalja, olyannyira, hogy a második fele már csakis az ő megítélésükkel foglalkozik. (A Fuggerek, illetve a *fuckerek* esetében Luther is összekapcsolta e két utóbbi tevékenységet.) Erasmus ugyan nem írja, de sejthető, hogy Arisztotelés és Cicero mely kijelentéseire gondol. Előbbi *Politikájában* megállapítja, hogy a kereskedelem valójában „nem természetserű” (οὐ κατὰ φύσιν), a pénz kamatoztatása pedig „a legtermészetellenesebb” (μάλιστα παρὰ φύσιν) „gazdálkodási mód”.⁶⁵ Cicero *A kötelességekről* írva egy szuszra említi a *portiorok*at (Erasmus *publicanusait*) az uzsorásokkal (*fænerator*) mint a szabad emberek számára alantas (*sordidus*) mesterségek gyakorlóit.⁶⁶ Ugyanitt a kiskereskedelmet (*mercatura* [...] *si tenius est*) is alantasnak tartja. Valószínű tehát, hogy Erasmus a *mensarius*okat említve valójában nem pusztán pénzváltókra, hanem valamiféle uzsorásokra vagy azokra is gondolt, és számára valamiféle homályos és kétes értékű masszává mosódhatott össze a kereskedelem és a pénzügyi vállalkozás.

A különféle *publicanus*-definíciókat úgy összegezhethetjük, hogy a szótárakban a gazdasági szerepük, illetve társadalmi státuszuk bemutatása, míg Erasmusnál – hasonlóan ahhoz, ahogy Luther is viszonyult a kereskedőkhöz és a hitelezőkhöz – inkább az *erkölcsi-teológiai* megítélésük áll a középpontban. Sylvester szempontjából azoknak a magyarázatoknak lehetett nagyobb jelentőségük, amelyek az *Újszövetség*, illetve saját korának összefüggésében tárgyalták a *publicanus*okat. A definíciók metszete a közjöveldelmek haszonbérlete. A *publicanus*ok tehát nem egyszerűen vám- vagy adószedők, hanem olyan *vállalkozók*, akik az államtól saját pénzen megváltják, majd saját hasznukra – Erasmusnál *hangsúlyosan* rablók módjára – behajtják a jövedelmeket.

10. Frobenius, mense Martio 1519. C: *Annotationes*, ed. Basil., 10. Frobenius, mense Februario 1522. Ezek mind Erasmus életében és szerkesztésében jelentek meg. Uo., 1 („Introduction”).

64. Desiderius ERASMUS Roterodamus, *Novum Testamentum* [...], szerk. LE CLERC Jean, reprographischer Nachdruck der Ausgabe Leiden 1705, Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia emendatiora et auctiora 6 (Hildesheim: Olms, 1962), Dddd2b. Ugyanezt a kommentárt tartalmazza egy 1519-es kiadás is: Desiderius ERASMUS Roterodamus, *Novum Testamentum omne* [...] 2: *In Novum Testamentum* [...] *Annotationes* (Basel: Joannes Frobenius, 1519), 570, <http://data.onb.ac.at/rep/10280160>.

65. ARISTOTELÉS, *Pol.*, 1.1258b, e kiadás alapján: ARISTOTLE, *Politics*, szerk. William David Ross, Oxford Classical Texts (Oxford: Clarendon, 1957), doi: [10.1093/oseo/instance.00259280](https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00259280). Magyarul: ARISZTOTELÉS, *Politika*, ford. HORVÁTH Henrik és SZABÓ Miklós, 2. kiad. (Budapest: Gondolat Kiadó, 1994), <https://mek.oszk.hu/04900/04966>.

66. CICERO, *De off.*, 1.150–151, e kiadás alapján: Marcus Tullius CICERO, *De Officiis*, szerk. Walter MILLER, Loeb Classical Library (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1913), <http://data.perseus.org/texts/urn:cts:latinLit:phi0474.phi055>, doi: [10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-de_officiis.1913](https://doi.org/10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-de_officiis.1913). Magyarul: Marcus Tullius CICERO, „A kötelességekről: Első könyv”, in CICERO, *Válogatott művei*, szerk. BALÁZS György, ford. HAVAS László, BORZSÁK István, MARÓTI Egon és KÁRPÁTY Csilla, 289–345 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987). A *publicanus*okkal kapcsolatban: „Cic.’s judgment may be positive or negative depending on the position which he adopts in a particular text.” ERASMUS, *Annotationes in Nouum Testamentum*, 149.

Ezt összevetve a korábbi magyar fordítások terminusaival jól látszik a különbség: a nyilvánvaló bűnös szintagma egy teológiai definíciót közvetítve nem ad számot a *publicanusok* foglalkozásról, a vámos lexéma pedig pontatlanul írja le a tevékenységet, és hallgat bűnösségükről (meg az ennek dacára nekik jutó megbecsülésről), amely Erasmusnál oly nagy nyomatékkal jelenik meg. Ez megmagyarázhatja, hogy – esetleges stilisztikai okokon túlmenően – miért *tűnhetett* Sylvester János számára elégtelen megoldásnak a bevett „nyilvánvaló bűnös” használata, és miért *igyekezett* a még számításba jövő vámosnál alkalmasabb megoldást találni az evangéliumi értelem visszaadására.⁶⁷

Amint a szótörténeti összefoglalásból kiderült, egyfelől nincs valódi nyoma annak, hogy a fukar közsztót (nem a személynévet!) a haszonbérlet összefüggésében említenék Sylvestert megelőzően vagy akár a következő évtizedekben. Tehát *csupán* azért feltételezhetjük ennek a jelentésnek a meglétét, mert Sylvester fukarnak fordította a *publicanust*, és mert utóbbi jelentését így definiálják különféle latin szótárak.⁶⁸ Másfelől jól modellezhető, hogyan válhatott a szó személynévből pénzzel foglalkozók jelölőjévé. A pejoratív konnotációk kialakulásához idehaza nagyban hozzájárulhattak a Fuggerek kiutasítását elrendelő – őket lényegében rablógazdálkodással vádoló – törvények (1525–1526) és a vállalatot ezt követően érő atrocitások.⁶⁹ Fordítói jegyzetek híján mindenesetre nem egyértelmű, hogy Sylvester értelmezésében mi lehetett a fukar jelentése: adószedő, vámszedő, haszonbérelő, uzsorás vagy ezek kombinációja.

Feje tetejére állítva Loványi Gyulának a tanulmány elején megidézett gondolatmenetét talán megkockáztatható az a kijelentés, hogy ha a fukar szó a Fuggerek nevéből ered (vagy akár a fucker közszo átvétele), akkor Sylvester korában vélhetően nem lehetett elterjedt a magyar nyelvhasználók között, így a szó *ennek ellenére* került be az első teljes terjedelmű magyar nyelvű *Újszövetség*-fordításba. Adódik tehát a kérdés, hogy vajon mennyiben fejeződhetett ki Sylvester nyelvi kreativitása e szó választásában. Induljunk ki ebből: a *publicanus* szó jelentése a vizsgált kontextusban komplex, ez pedig csökkenti annak esélyét, hogy a köznyelvben pontosan ez a jelentés kialakulhatott. A fordítás ráadásul alkotói útkeresés, és Sylvester erudíciója alapján is azt várhatjuk, hogy nyelvhasználata sokrétűbb, mint egy korabeli átlagos olvasóé. Így elképzelhető, hogy az eddig csupán valamilyen kereskedelmi vagy pénzes foglalkozást jelölő fukar szóban Sylvester fölismerte a potenciált, és *maga tágította ki* annak jelentését az evangéliumi szöveg kívánta értelemben.⁷⁰

67 Sylvester pontosságra törekvésének nyelvészeti és teológiai okai is voltak: Ács Pál, „Nyelvek harca: Sylvester János irodalmi programja”, in Ács Pál, *Átszítált idő: Tinóditól Tandoriig*, 45–57 (Budapest: Kalligram, 2014), 55.

68 A történeti-etimológiai szótár „fukar” szócikke ugyan Sylvesterral kapcsolatban haszonbérletről is beszél, és már egy 1522-es locus összefüggésében is fölveti ezt az értelmezési lehetőséget (lásd a 10. jegyzetet) – ezt azonban az 1604-es (tehát jóval későbbi) Szenci Molnár Albert-féle szótár *publicanus*-definíciója alapján teszi (MOLNÁR SZENCIENSIS, *Dictionarium Latinoungaricum...*, Cg1b.), ami módszertanilag kifogásolható.

69 WENZEL, *A Fuggerek...*, 27–33.

70 Hermann Zsuzsanna kiemeli Sylvester leleményességét a furkar szó használatával kapcsolatban: HERMANN, *Jakob Fugger*, 328–330.

E helyütt csupán egy hipotézis megfogalmazására vállalkozhatom, amely így hangzik: Erasmus magyarázatait alapul véve Sylvesternek olyan magyar megfelelőt kellett találnia a *publicanus* helyett, amely kielégíti az 'állami jövedelmeket bérbe vevő vállalkozó' értelmű meghatározást, és úgy fejezi ki az Erasmus által az *Annotationes*ben⁷¹ említett különös tiszteletadást, hogy egyúttal a tevékenységükre irányuló hangsúlyos kritikát is érzékelteti. A kérdés: hogyan is hívták Sylvester korának *τελώνης/publicanus*ait, akiket egyfelől társadalmilag nagy becsben tartottak, másfelől erkölcsi szempontból helytelenítették a működésüket? A Fuggerekre utaló fukar szó mármost általában jelölheti a keresztény világ egyre nagyobb tekintélyre és befolyásra szert tevő és akár a legmagasabb körökkel jó viszonyt ápoló kereskedelmi-pénzügyi vállalkozóit (Erasmussal szólva *institorjait* és *mensariusait*), és felidézheti az őket ért kritikát – gondoljunk Luther szavaira, aki meg kívánta zabolázni „a Fuggerek[et] és a velük egyszőrű társaságok[at]”, vagy a magyar országgyűlési végzésekre, amelyek a Szapolyai János vezette köznemesi párt véleményét visszhangozva⁷² a Fuggereket az ország kifosztói-ként említik (más, nevesíttelen külföldiekkel együtt, vagyis a családnév itt is egy kategória példaértékű képviselője). A Fuggerek Magyarországon valóban hozzájutottak eredendően állami jövedelemforrásokhoz – igaz, nem vámok vagy adók, hanem bányabérletek, illetve kamarabérlet formájában,⁷³ de Calepinus magyarázata értelmében már ennek alapján is bárki joggal *publicanus*nak minősíthette őket. Azt is láthattuk, hogy Luthernél a Fuggerek (illetve fuckerek), Erasmusnál pedig a *publicanusok* ugyanazon gazdasági ág, a kereskedelem és a hitelezés képviselőiként olykor egészen hasonló gondolatmenetek tárgyát képezik. Közös bennük tevékenységük erkölcsi-vallási, lényegében tehát *teológiai* alapú minősítése. Fontos elem a fölismerhetőség: ahogy a korábbi egyházi szerzők a vagyonszerző munkájuk során nyíltan vétkezőket tekintettek *publicanusok*nak (azaz nyilvánvaló bűnösöknek), Luther teológusként a kereskedelemben ugyancsak azt ostorozza, „amiről látszik, hogy gonosz és megbotráncoztató” benne, a Fuggerekre pedig éppen az ilyen vállalkozók példaszerű képviselőjeként utal.

A fukar szóban mintha Sylvester egyik fordítói elvének gyakorlati példájára ismerünk: ő úgy hivatkozik Erasmusra, mint akinek művéből tisztább és igazabb (*purior synceriorque*)⁷⁴ teológiát lehet tanulni. A *Paraphrasesre* utaló eme megjegyzés hangsu-

71 Nem mellékes körülmény, hogy Sylvester az *Annotationes* melyik kiadását használta, ugyanis a magyarázat szövege azokban némi eltéréssel szerepel (lásd a 63. jegyzetet).

72 A Fuggerek magyarországi partnerei a gazdasági és társadalmi elitből kerültek ki. WENZEL, *A Fuggerek...*, 22–23. A köznemesi párttal kialakult konfliktusról lásd *uo.*, 27–33.

73 A Fuggerek magyarországi érdekeltségeiről lásd *uo.*, 34–54; GÜNDISCH Gustav, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528–1531* (București: Imprimeria Națională, 1941); HERMANN, *Jakob Fugger*, 290–291.

74 A *sinceriort* Balázs János *hamisítatlanabbnak*, Lázár István Dávid *igaznak* fordítja (lásd az 52. jegyzetet). Horváth János pedig Szegedi Kis István *Theologiæ sinceræ loci communes* című munkájával összefüggésben arra jutott, hogy – Sylvester esetében is – az őszintébb a megfelelő fordítás. HORVÁTH, *A reformáció jegyében*, 153, 270. A kérdésben eligazíthat Sylvesternek a keresztényen szóhoz fűzött magyarázó jegyzete: „Az kik mostañ kerebtfeneknek hiuattatnak, tißtábban, ęs igazban hiuattatnának Christus nipinek.” SYLVESTER, *Uy Testamentom...*, AA3a; SYLVESTER, „Újtestamentum magyar nyelven...”, 57.

lyos helyen, a Miksa és Ferdinánd hercegeknek címzett ajánlásban szerepel.⁷⁵ Tekint-
hetjük ezt pusztá tiszteletadásnak, de Sylvester akár többet is akarhatott mondani en-
nél: én úgy értelmezem, hogy számára a pontos szövegértés alapja a helyes *teológiai*
megközelítés.⁷⁶ A *publicanus* új, pontosabb fordítása ennyiben össze is kapcsolódik a
régí terminussal, amely ugyancsak egyfajta teológiai interpretációt hangsúlyozott.
Ugyanakkor a fukar szóval Sylvester talán ennél jobban is tekintetbe vette a fordítói
hagyományt: a kortársak számára vajon ki lehetett a Fuggereknél *nyilvánvalóbb* példá-
ja azon vállalkozóknak, akik úgymond „bűnös úton hajhásztak világi javakat”⁷⁷

Sylvester *Újtestamentum*-fordításának részletes nyelvi-stilisztikai elemzése még vá-
rat magára, így nem igazolható, hogy ez a Sylvestert nyelvújítóként bemutató inter-
pretáció összeegyeztethető-e Sylvester fordítói eszményeivel és főként gyakorlatával.⁷⁸
És hogy még inkább tudatosítsam az értelmezés korlátait, egy utolsó észrevétel: noha
valószínűnek látszik, hogy legalább a fukarnak a *publicanus*szal való azonosítása Syl-
vester műve – hiszen a korábbi fordítók a latin szót másként interpretálták, annak pe-
dig kicsi a valószínűsége, hogy a *publicanus* beszédtema lett volna más összefüggésben,
és így lett volna neki bevett magyar megfelelője –, igazából ennek az ellenkezője sem
elképzелhetetlen: a latinoktatás folyamatos alkalmat adott a fordítással való kísérlete-
zésre, ezenkívül a kor úgynevezett ciceroniánusai azt vallották, hogy a tipikusan ke-
resztény, illetve modern tartalmakat is az ókoriak szókészletével és módjában lehet
csak igényesen kifejezni.⁷⁹ Ez utóbbi miatt viszont akár azt is feltételezhetjük, hogy ki-
fejezetten a Fuggerek tevékenységét valaki már Sylvester előtt a *publicanus*okéval azo-
nosította. És ugyanígy számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a szó a korabeli
prédikációkban vagy a reformáció befogadásának időszakában a vallási eszmecserék
megélenkülése során bukkant föl először ilyen értelemben.

4. Összegzés

Dolgozatomban azt a hipotézist állítottam föl, hogy Sylvester János alapvetően Eras-
mus *Újszövetség*-magyarázatai alapján szakított a korábbi fordítók terminológiájával,
és választotta a *publicanus* magyar megfelelőjéül a fukar szót. E lexéma etimológiájára
és használatára (‘kereskedelemmel, pénzzel foglalkozó ember’) vonatkozó ismereteink

75 Lásd az 52. jegyzetet.

76 Lásd a 67. jegyzetet.

77 A Fuggerek az 1530–1540-es évek fordulóján már nem álltak rivaldafényben, mint a húszas években,
nevük azonban még ekkor is ikonikus lehetett. A vállalat egyébként „az 1540-es évek második felére
érte el a zenitjét”. TÓZSA-RIGÓ Attila, „Kapitalista vállalkozói társaságok a késő középkorban és a kora
újkor első felében”, *Történelmi Szemle* 55, 1. sz. (2013): 23–54, 25 (8. jegyzet).

78 Sylvester a fordítói munkával kapcsolatos levelében (lásd az 51. jegyzetet) például a fordítótól megkö-
veteli a pontosságot és az egyértelműséget.

79 Erasmus *Dialogus cui titulus Ciceronianus sive de optimo dicendi genere* című munkája 1528-ban jelent
meg. A magyar vonatkozásokkal is foglalkozik TÉGLÁSY, *A nyelv- és irodalomelmélet*, 48–64 („A latin
purizmus: Keresztény vagy pogány humanizmus?” című fejezet).

megengedik ezt a lehetőséget, ugyanakkor önmagukban nem adnak választ arra a kérdésre, hogy Sylvester pontosan milyen értelemben használta a szót, és hogy ez a jelentés valóban ismeretes volt-e már Sylvester előtt is. Noha valószínűbb, hogy a szó konvencionális értelemben került a fordításba, arra is hozhatók föl érvek, hogy Sylvester szóértelmezése sajátos volt (és így ő alkotta meg a haszonbérli jelentést), vagy éppen ennél összetettebb lehetett.

Nincs különösebb okunk azt feltételezni, hogy Sylvester, szakítva a magyar fordítói hagyománnyal, ne akarta volna saját fordításában is nyomatékkal érzékeltetni a *publicanus* bűnösségét, már csak azért sem, mer az a bűnbánat fontossága miatt lényeges vallási üzenetet hordozott. Sylvester azonban a titkos (*occultus*) és nyilvánvaló (*manifestus*) bűnösség közötti különbségtételre fókuszáló teológiai megközelítés helyett, amelyen a korábbi terminus alapult, új, *gazdaságkritikus* aspektusokat is magában foglaló teológiai megközelítést választott. Lényegében tehát azzal tért el a megelőző fordítók gyakorlatától, hogy a vallási üzenetnek nemcsak hagyománykövető átadására törekedett, hanem olyan *időszerű* fogalmat keresett a *publicanus* fordítására, amelynek jelentéstartalma egyúttal összhangban van Erasmusnak és esetleg néhány más, elsődlegesen teológiai, másodsorban pedig grammatikai szaktekintélynek, így Luthernek vagy Calepinusnak a megállapításaival. Ez pedig azt is jelenti, hogy a kereskedők és más pénzes vállalkozók társadalmi státuszáról zajló keresztény-humanista (és olykor aktuálpolitikai) diskurzus figyelembe vétele nélkül nem érthetjük meg igazán, hogyan és milyen jelentésben került be a fukar szó Sylvester János *Újszövetség*-fordításába.